

МОВНІ КОНСТРУКТИ ЯК ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ ПОВСЯКДЕННОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ПРАВОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджено мовні конструкти як відображення розвитку повсякденної правосвідомості суспільства. Визначено корелятивність мовних конструктів правового характеру та особливостей розвитку повсякденної правосвідомості у контексті існування правового суспільства. Стверджується, що у мовних конструктах фольклорно-побутового й художнього характеру фіксується ставлення громадян до правових цінностей та моральних норм.

Ключові слова: мовні конструкти, повсякденна правосвідомість, правове суспільство, правові цінності, право.

Исследованы языковые конструкты как отражение развития повседневного правосознания общества. Определена коррелятивность языковых конструктов правового характера и особенностей развития повседневного правосознания в контексте существования правового общества. Утверждается, что в языковых конструктах фольклорно-бытового и художественного характера фиксируется отношение граждан к правовым ценностям и моральным нормам.

Ключевые слова: языковые конструкты, повседневное правосознание, правовое общество, правовые ценности, право.

Постановка проблеми. Успіхи у розбудові правової держави, проведення демократичних реформ неможливі без розвитку правового суспільства – такої спільноти, суб'єкти якої усвідомлюють значущість норм права й дотримуються їх у повсякденному житті не під загрозою покарання, а через визнання них раціональним й необхідним інструментом впорядкування соціального життя. Однією з умов існування правового суспільства є громадянин з розвиненою правосвідомістю, сутність якої на буденному рівні проявляється не тільки в певних діях, а й в оцінках, висловлюваннях,

коментарях, жартах, приказках, прислів'ях тощо. За допомогою всього різноманіття мовних конструктивів людина виражає своє ставлення до права, репрезентує рівень розвитку теоретичної та повсякденної правосвідомості.

Метою нашої статті є дослідження мовних конструктивів, які відображають рівень розвитку повсякденної правосвідомості як підґрунтя існування правового суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Проаналізовані наукові розробки з проблематики нашої статті дозволили констатувати, що вони присвячені окремим аспектам розвитку повсякденної правосвідомості, мовних конструктивів, правового суспільства. Але комплексних досліджень щодо корелятивності вищезначених феноменів здійснено не було. Для нашої наукової розвідки важливими є наукові роботи таких фахівців як М. Бахтін, С. Головатий, О. Дробницький, В. Желтова, Ю. Зайцев, І. Ільїн, І. Нікітіна, М. Пазяк, М. Соболева, В. Тюпа, І. Усенко, Е. Фромм та ін.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що до повсякденної правосвідомості фахівці відносять уявлення, почуття й волевиявлення осіб, їх суб'єктивне ставлення до чинного права, знання про існуючі закони та їх оцінку, переконання у правомірності чи неправомірності судових дій, у справедливості чи несправедливості самих законів [1, с. 158-161]. Своє ставлення до права, до її творців – законодавців, до судової та правоохоронної систем пересічні громадяни часто виражають через приказки, прислів'я, анекдоти, історії з життя та інші мовні форми, що народжуються у суспільній свідомості спонтанно як реакція на певні дії (або бездіяльність) влади або окремих посадових осіб. Фактично у будь-якому суспільстві, в українському зокрема, правосвідомість нації фіксується за допомогою двох основних змістовно-семантичних форм: перша є виявом теоретичної правосвідомості і є мовою професіоналів у галузі юриспруденції, друга – репрезентує буденну правосвідомість у вигляді доступних для пересічного громадянина лінгвістичних конструкцій, які подані у гумористичній, дотепній інтерпретації.

Для існування правового суспільства важливою є як теоретична, так і повсякденна правосвідомість. Але в той же час, сама природа правового суспільства пов'язана більшою мірою з горизонтальними соціальними зв'язками, процесами самоорганізації, що актуалізує значення саме повсякденної правосвідомості.

Для всебічного аналізу наявних особливостей правосвідомості сучасного українського суспільства доцільно розглядати обидві вищенаведені семантичні форми у діалектичному взаємозв'язку. Можна погодитись з думкою деяких дослідників про те, що мова права (і правознавства) є спеціалізованим “діалектом” національної літературної мови і в цьому аспекті цілком подібним до будь-яких інших “діалектів” – мови математики, природознавства, інженерії, медицини тощо. Наявність цієї спеціалізації і разом з тим оманна наближеність до звичайної літературної мови (хто з не юристів визнає, що він не розуміє, що таке шлюб, спадщина, право, зобов'язання, купівля-продаж, крадіжка, насильство) ставить на перший план проблему розуміння тієї мови, якою формулюються закони і підзаконні акти, на якій проводиться судовий процес та виносяться відповідні рішення, постанови й вирoki. Більш того, держава та влада просто не можуть повноцінно функціонувати, якщо вони неспроможні ясно і зрозуміло висловити свою волю, надавши їй відповідного правномовного оформлення [2, с. 94].

З іншого боку, повсякденна правосвідомість представлена у суспільстві мовленнєвими конструкціями широкого вжитку, які не потребують додаткового пояснення і сприймаються людиною у першу чергу на емоційному рівні. Але, в той же час, наприклад приказки та прислів'я, виконують низку функцій щодо формування певного типу правосвідомості. Протягом історії український народ мирно співіснував з представниками інших національностей, що відобразилось у прислів'ях спрямованих на виховання у людини таких характеристик правосвідомості як толерантність, справедливість, індивідуалістичність: “Спершу розсуди, а потім засуди”,

“Краще відмовчатися, аніж огризатися”, “Нічого не знаю моя хата з краю”. В юридичних прислів'ях концентрується також викривальний зміст щодо дій влади, чиновництва, правоохоронних органів. Наприклад: “У кого гаманець повніший, у того і суд правіший”, “Бюрократ будь-якому папірцеві рад”, “В протоколі – густо, а в справі – пусто”. Тобто, прислів'я здійснюють оціночну та виховну функції, що опосередковано впливає на правосвідомість громадян, буття правового суспільства.

В той же час, використовуючи ті або інші приказки та прислів'я людина демонструє власне розуміння права, виявляє певний рівень правосвідомості автоматично, не замислюючись над самою сутністю такої репрезентації. На думку російського філософа І. Ільїна, кожен з нас має правосвідомість незалежно від того, знає він про це або ні, піклується про неї або ні, зміцнює її або, навпаки, нехтує нею. Людина не може обійтись без правосвідомості, оскільки будь-яка випадкова зустріч з іншою людиною, будь-яка розмова, будь-яке сусідство, не говорячи вже про угоди та про участь у будь-якій громадській організації негайно ставить питання про право і не право, про моє і твоє право, про взаємні обов'язки та закони [3, с. 251]. Діяльність громадських організацій, місцеве самоуправління, різноманітні прояви громадянської ініціативи становлять питоме тло для розвитку правосвідомості, підвалин правового суспільства, а вже правовий досвід набутий в такий спосіб фіксується в мовних формах.

Як відомо, правосвідомість людини, перш за все, виявляється через конкретні дії, але вона знаходить свій прояв і в мові за допомогою якої ми виражаємо своє ставлення до певних подій, вчинків, намірів. Різноманітні суспільні верстви населення постійно сприймають сигнали, що надходять від провладної або інтелектуальної еліти стосовно права, але при цьому здійснюють власну семантичну інтерпретацію сприйнятого, спрощуючи їх, переводячи у більш зрозумілі для широкого загалу мовні конструкції. На думку дослідниці І. Нікітіної, соціум трансформує структуру суспільної свідомості, знищуючи її вищий рівень або уподібнюючи її нижчому

(“повсякденному”) за характером логіки мислення [4, с. 167]. В контексті нашого дослідження прислів'я та приказки є своєрідним прикладом народних уявлень про право, справедливість, волю, моральність. В українському народі завжди жила думка про те, що правда (або право) перемаже несправедливість. Народна мудрість стверджує: “Правда ясніша від сонця”, “Правда та кривда, як вогонь та вода”, “Вийде правда наверх, як олива з води”, “По правді жити, як по воді без сліду плити” [5, с. 211]. Взагалі, у народному фольклорі добро перемагає зло, а справедливість бере верх над проявами беззаконня. В свою чергу подолання несправедливості, вирішення будь-яких конфліктів у правовий спосіб, вільна самореалізація людини є змістовним наповненням правового суспільства.

Вивчаючи взаємозв'язок буденної правосвідомості та мови, на прикладі приказок і прислів'їв, варто звернутися до лінгвофілософської парадигми, яку репрезентує дослідник Е. Тугендхат. У своїх роздумах щодо свідомості він спирається на феноменологію Е. Гусерля, який виокремлював дві основні якості свідомості: “потік переживань”, для якого базовим є поняття “переживання” й “інтенціональність” або “інтенціональне переживання”. Як відомо, для дослідження цих якостей Е. Гусерль застосовував метод інтроспекції. В свою чергу, Е. Тугендхат ставить перед собою завдання показати, що головним фактором щодо розуміння різних проявів свідомості є не внутрішнє споглядання, а мовні критерії. Критикуючи гусерлевську теорію свідомості, Е. Тугендхат приходять до висновку про те, що мова являє собою необхідну умову функціонування свідомості, проблематика свідомості безпосередньо пов'язана з мовною проблематикою, а з'ясувати структуру свідомості можна, аналізуючи те, як і що про неї говориться.

Розгляд мови як умови можливої інтенціональної діяльності свідомості по-новому вирішує проблему того, яким чином встановлюються відносини між свідомістю і предметами зовнішнього світу. Позиція класичної (картезіансько-кантіанської) філософії свідомості базується на тому, що первинне ставлення до предмету має позамовний характер. Іншу точку зору

обстоює філософія мови, згідно з якою пояснювати інтенціональність як фундаментальну якість свідомості, можна не на основі уявлення, а на основі взаємодії свідомості з мовою. Завдяки мові відбувається конструювання предметів в їх змістовній визначеності. На цій базі стає можливою їх репрезентація. Таким чином, об'єктивному змісту предмета, що визначається мовою, відповідають суб'єктивні психічні процеси. Свідомість і мова, на думку Е. Тугендхата, являють собою єдине ціле [6, с. 134-136].

В контексті дослідження повсякденної правосвідомості як підґрунтя буття правового суспільства, з нашої точки зору, важливо проаналізувати не тільки взаємозв'язок свідомості та мови в цілому, а саме ті комунікативно-дискурсивні практики, які народжуються в народній (неофіційній) культурі. Як підкреслює дослідник В. Тюпа, в основі всякого висловлення виявляється та або інша комунікативна стратегія. Що стосується нарративних (сюжетно-оповідальних) дискурсів, то в них можуть бути виявлені три такі стратегії або “мовні жанри” (М. Бахтін): оповідь, притча й анекдот [7]. Саме в цих нарративних дискурсах фіксуються особливості буденної правосвідомості того або іншого народу.

Риторика оповіді (переказу, легенди), риторика притчі (параболи) і риторика анекдоту – при всій спільності їх нарративних структур – досить різноманітні. І насамперед вони відрізняються комунікативними компетенціями суб'єктів дискурсу і його адресатів, а також буттєвими компетенціями своїх об'єктів (персонажів). Те, про що повідомляється у нарративному дискурсі може мати троякий комунікативний статус: знання, переконання або думки. У комунікативній ситуації оповіді, суб'єкт дискурсу володіє достовірним, але не верифікованим знанням (верифікація такого знання означала б його перехід в інший комунікативний статус – позанарративної наукової істини). Компетенція того, хто розповідає анекдот – недостовірне знання, що по своєму комунікативному статусу тотожно думці (звідси настільки істотна залежність анекдоту не від змісту, а від майстерності оповідача). У ситуації проголошення притчі комунікативна компетенція суб'єкта полягає у

наявності в нього переконання, що є передумовою організації дискурсу такого роду [7].

Будь-яке висловлювання характеризується конститутивно властивою йому адресністю, яка відводиться сприймаючій свідомості відповідно до позиції співучасника даної комунікативної події, тою або іншою рецептивною компетенцією. Фактичний слухач (читач) може й не зайняти передбачувану для нього позицію, але в такому випадку його вступ у комунікацію не буде адекватним цьому дискурсу. Зокрема, оповідь постулює адресата, наділеного репродуктивною компетенцією. Це передбачає:

- а) ставлення до повідомленого знання як до достовірного;
- б) установку на зберігання й передачу цього знання аналогічному адресатові.

Необхідна комунікативна характеристика того, кому розповідається анекдот є рекреативна компетенція, що припускає, зокрема, наявність так званого “почуття гумору”. Не тільки вигадані, але й не вигадані анекдотичні історії не претендують на статус достовірного знання. Анекдот так би мовити не розрахований на репродукування: повторне вислуховування того самого анекдоту звичайно неприйнятно ні для оповідача, ні для слухачів. Повідомлений же в іншій ситуації, іншим оповідачем, з іншими подробицями й інтонаціями, він виявляється вже в сутності іншою, новою комунікативною подією.

Комунікативна компетенція адресата притчі в цьому ряді може бути визначена як регулятивна. Ставлення слухача до змісту притчі не передбачається настільки вільним, як до змісту анекдоту та не настільки пасивним, як до змісту оповіді. Не задовольняючись репродуктивним сприйняттям, притчова дискурсія вимагає тлумачення, що активізує рецептивну позицію адресата, і усвідомлення адресатом якогось уроку з сюжету притчі особисто для себе. Однак внутрішня активність адресата при цьому залишається обмеженою, оскільки притчова дискурсія не припускає вільного, ігрового ставлення до сюжету притчі.

Картина світу, що моделюється притчею, дуже важлива для розвитку морально-правової свідомості індивіда та суспільства, тому що передбачає відповідальний вибір як буттєву компетенцію персонажа. Це імперативна картина світу, де персонажем здійснюється (або переступається) певний моральний закон, який власно й складає моралізаторську “премудрість” повчання. Притча оповідає не про однократні події загальноісторичного (оповідь) або приватного (анекдот) життя, а про те, що на переконання співучасників притчового дискурсу існувало й буде існувати завжди. Всі вчинки у притчі є реалізацією морального (або іноді морально-правового) вибору її героїв.

Дискурсивна стратегія анекдоту полярно протистоїть стратегії оповіді й одночасно принципово відрізняється від притчі. Анекдот не визнає ніякого світопорядку, життя крізь призму анекдоту – це гра випадку, збіг обставин, зіткнення особистих самовизначень. Буттєва компетенція анекдотичного персонажу – це самореалізація приватної особи, її ініціативи, яка може бути дотепною, вдалою або навпроти чудакуватою, нерідко блюзнірською.

На нашу думку, і оповідь, і притча, і анекдот можуть нести в собі повчальний зміст щодо розвитку суспільної правосвідомості, але у найбільш загостреному вигляді морально-правова проблематика представлена саме у притчі. В той же час, розглядаючи приклади вищезначених нарративних дискурсів ми можемо проаналізувати повсякденну правосвідомість конкретного суспільства. Вочевидь, що будь-яка дискурсивна стратегія передбачає пряме або опосередковане комуніціювання декількох суб’єктів, що є питомим тлом для розвитку правосвідомості. Як зазначав в свій час М. Бахтін, природа свідомості є діалогічною: свідомість є буття як співбуття, як діалог; свідомість є там, де існує дві свідомості; дух є там, де є два духа [8, с. 336-337]. Виховна функція, яку виконують притчі, оповіді та частково анекдоти сприяє утвердженню, перш за все, моральних норм у правосвідомості громадян, що стимулює розвиток правового суспільства. Зазначимо, що в даному типі суспільства вкрай важливими є комунікативно-

дискурсивні практики горизонтального та вертикального характеру, здатність всіх суб'єктів налагоджувати конструктивний діалог задля відтворення права.

Натомість, представник неофрейдизму Е. Фромм акцентує увагу на викривленості як суспільної, так й індивідуальної свідомості. Зокрема він зазначає, що людська свідомість за своєю природою не відображає реальність, а навпаки, ілюзорна та повна забобонів. На його думку, такий стан свідомості є вигідним для керуючої суспільством меншості, оскільки тоді більшістю суспільства простіше керувати. Але поступово суспільство долає забобони використовуючи для цього перш за все мову. При цьому в певній мові можуть бути відсутні слова, що виражають деякі емоційні переживання, в той же час як інша мова може містити їх у достатній кількості. В тому випадку, коли будь-які емоції не знаходять вираження в різних словах конкретної мови, вони фактично залишаються неусвідомленими. Вищезначений дослідник робить висновок про те, що в будь-якій мові проявляється ставлення до життя того народу, якій нею розмовляє. Мова – це своєрідний зліпок певного способу переживання буття [9, с. 134-136].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, мовні конструкти демонструють у різноманітних формах як позитивні, так і негативні риси повсякденної правосвідомості того або іншого народу, що дозволяє більш чітко визначити шляхи розвитку правового суспільства. В той же час, дослідження мовних конструктів, що традиційно склалися, сприяє оптимізації правового дискурсу як засобу розвитку правосвідомості, з урахуванням ментально-історичних особливостей конкретного соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Желтова В. П. Философия и правосознание / В. П. Желтова, О. Г. Дробницкий // Философия и ценностные формы сознания — М., 1978. — 248 с.
2. Головатий С. Правнича термінологія і державотворчий процес / С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко // Українське право. — 1995. — № 1 (2). — С. 88–94.
3. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. — М. : Республика, 1993. — 431 с.
4. Никитина И. В. Искусство и обыденное сознание в социокультурной реальности современной западной цивилизации / И. В. Никитина // Общественные науки и современность. — 2005. — № 3. — С. 166–176.
5. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. М. М. Пазяк. — К. : Наук. думка, 2001. — 392 с.
6. Соболева М. Е. Интенциональность — коммуникация — язык. Проблема последовательности / М. Е. Соболева // Вопросы философии. — 2005. — № 1. — С. 132—146.
7. Тюпа В. И. Три стратегии нарративного дискурса / В. И. Тюпа. — Режим доступа: http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse34_15.htm. — Загл. с экрана.
8. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров. — 2-е изд. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
9. Фромм. Э. Кризис психоанализа. Дзен-буддизм и психоанализ : пер. с англ. / Фромм. Э. ; предисл. П. С. Гуревича. — М. : Абрис-пресс, 2004. — 304 с.

Studied language constructs as a reflection of everyday legal consciousness of society. Legal awareness society fixed by two major semantic content-forms: the first is the theoretical expression of justice and a language professional in the legal, the second - represents the everyday sense of justice as affordable for

ordinary linguistic structures that presented in a humorous, witty interpretation. For the existence of rule of law is important both theoretically and daily justice. However, at the same time, the very nature of the legal society linked more with the horizontal social networks, self-organization process that updates the value it everyday consciousness. Casual justice represented in society speech consumer designs that do not require further explanation and perceived by man primarily on an emotional level.

Determined correlativity of language constructs defined moral and legal nature and features of everyday sense of justice in the context of the legal existence of society. Legal awareness of man revealed through concrete actions, but it finds its expression in the language through which we express our attitude to certain events, actions, intentions. Throughout the history, Ukrainian people peacefully coexisted with other nationalities, reflected in proverbs aimed at the education of the human characteristics such as tolerance sense of justice, fairness, individualistically. The various social strata of the population receive signals coming from the intellectual elite or ruling concerning the right, but carry their own semantic interpretation perceived by simplifying them, translating into more understandable to the general public language constructs.

It is alleged that the language constructs and community folk and artistic nature of fixed public perception of the legal values. Proverbs and sayings are unique example of people's perceptions of law, justice, freedom, morality. By studying the relationship of justice and everyday language, sayings and proverbs example, was used linguistic and philosophical paradigm that represents researcher E. Tugendhat. In his reflections on consciousness, he relies on the phenomenology of Husserl E., who singled out two main features of consciousness "flow experience" for which there is a basic concept of "experience" and "intentional" or "intentional experiences". As you know, the study of these qualities E. Husserl used the method of introspection. In turn, E. Tugendhat aims to show that the main factor in understanding the various manifestations of consciousness is not inner contemplation and linguistic criteria. Criticizing Huserlevska theory of

consciousness, E. Tugendhat concludes that it is a necessary condition for the functioning of consciousness, consciousness issues directly related to language problems, and figure out the structure of consciousness can analyze how and what it says about.

Consideration of language as a condition of possible intentional consciousness in a new way solves the problem of how to set the relationship between consciousness and objects of the external world. Position classical (Cartesian-Kantian) philosophy of mind based on that initial attitude toward the subject has extra-linguistic character. Another view advocates the philosophy of language by which to explain intentionality as the fundamental quality of consciousness, there is no basis for the idea, but based on the interaction of consciousness with language. Through language is constructing objects in their content determination. On this basis, it become possible representation.

Ukrainian people have always lived the idea that the truth (or right) wins injustice. In the folklore of any people good triumphs over evil and justice prevails over manifestations of lawlessness. In turn, overcoming injustice, resolve any conflicts in the legal way is the substance of being the legal community.

Key words: language constructs everyday justice, law society, legal values right.